

ATATÜRK VE KÜLTÜR

“Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak lâzımdır”

ATATÜRK

Prof. Dr. A. AFETİNAN

Atatürk'ün son yıllarında Maarif Vekâletine Kültür Bakanlığı adı verilmişti. Hattâ resmî yazışmalarda dahi Saffet Arıkan Kültür Bakanı olarak imza atıyordu.

O yıllarda Atatürk'ün çevresinde *kültür* meseleleri üzerinde pek çok duruluyor, konuşmalar yapılıyor ve halkın kültür seviyesinin yükseltilmesi en ileride bir mesele olarak kabul ediliyordu. Atatürk bana Millet'in târifini şöyle yazdırmıştı:

“Millet dil, *kültür* ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimaî bir heyettir.” (1930)

Bugün dünya kamuoyu Atatürk'e sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu değil, fakat asıl sosyal ve kültürel devrim hareketlerinin önderi olduğu için “Büyük Adam” sıfatını verir.

1967 yılında “Kalkınma için Bölgesel İşbirliği” R C D teşkilâtı (İran ve Pakistan)ın teklifleri ile Ankara'da bir seminer tertip edilmişti. Konu şu idi: “Atatürk'ün Önderliğinde Kültür Devrimi”. Bu toplantılardaki konuşmalarda da görülmüştür ki, Atatürk'ün diğer ülkeler için en ilgiçekici hareketleri, Türkiye'deki kültür meselelerine verdiği önemle ölçülüydü. Bu bakımdan ilk önce Atatürk'ün kişisel kültür formasyonundan bazı örnekler vererek konuya girmek istiyorum. M. Kemal öğrenim senelerini muntazam bir şekilde takip ederek askerî okulların en üst derecesine ulaşmıştır. Bunu sonraları daima herkese ve her meslek için tavsiye etmiştir. Kendisi gerek öğrenim devresinde gerekse askerî mesleğinin çeşitli kademelerinde geniş anlamıyla kültür sahibi olmayı hedef tutmuştur. Bu bakımdan örneklerimiz pek çoktur. Bir kere askerliğe dair hem yabancı dillerden tercümeleri vardır, hem de bazı deneme kitaplar yayınlamıştır. Diğer

tarafından her çeşit kitap okumasını sevmiş ve bununla da kültürünü genişletmiştir. Hatıra defterlerinden iki örnek vereceğim:

1916 yılının son ayları, kendisi Doğu cephesindedir. Ufak bir deftere günlük bazı notlar yazıyor ve çeşitli konulara değiniyor. Kitaplar okuduğunu kaydediyor. 21 Kasım 1916'da aynen şu yazılar var: "Bazı nakat-ı askeriye (Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaşeret-i askeriye) hakkında bir eser yazayım. Bunun için Fransızca bildiğim bir eser var. Onu da evvelâ okuyayım ve bu zemine ait esaslı sualleri umum zabıtana vazife olarak vereyim. Mühim noktalar hakkında bazı büyük kumandanların mütalaalarını talep edeyim".

22 Kasım 1916 "Erkânıharp reisiyle tesettürün lâğvı ve hayatı içtimaiyemizin ıslahı hakkında sohbet 1 — Muktedir ve hayata vâkif valide yetiştirmek, 2 — Kadınlara serbestisini vermek, 3 — Kadınlarla müşareketi umumiye erkeklerin ahlâkıyatı, efkârı, hissiyatı üzerinde müessirdir. Celbi muhabbeti müteakabile temayül-i fikrisi" diye paragraflar koymuştur. Bu arada (19 Kasım 1916) Alphons Daudet ve Namık Kemal'in "Makalatı Siyasiye ve Edebiyesi"ni okuduğunu da yazıyor.

Bir de müellifin adını yazmadığı bir kitaptan okuduklarını kaydediyor: (3 Aralık 1916) "Bunda bütün filozofların, çeşitli dinlere mensup olanların, ruhun varlığını veya yokluğunu, ruhun ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruhun beka ve ademi bekasını tetkik ediliyor. Bu tetkikatta ilim ve fenne dayananlar makbul. İmam Gazalî, İbni Sina, İbni Rüşd gibi müslüman mütefekkirlerin görüşleri amiyane telakkileri büsbütün başkadır. Yalnız ifadelerinde çok rumuz var. Dindar fikir adamları, kendileri ilim ve fenni, felse. feyi şariat beyanlarını evirip çevirip tefsire gayret sarfetmişler" diye kaydediyor bu küçük deftere M. Kemal.

Buna bir de 6 Temmuz 1918'de Karlsbat ta tedavi için bulunduğu bir ay zarfında tuttuğu hatıra defterinden örnek verebiliriz. Andre Beaumier'in *Revolte* adlı kitabını okuyor. M. Prevaut'nun cümlelerini kaydediyor. İsmi vermediği bir kitaptan naklettiği bir paragrafta, genç bir kızın felsefe profesörü olan amcasından Sosyalizm hakkında izahat istediğini yazarken, indivualisme, konservatör, revolusyoner kelimelerini sıralarken, her şeyi inkâr eden profesörün muhafazakâr olduğunu söyleyen kıza, şu cevabı verdiğini yazar: "Asla! Mütemedi tebeddülâta mahkûm olan bu kâinatta bir şeyi muhafaza

etmek nasıl mümkün olur? Konservatör o adamdır ki, nehrin suyunu elleri içinde muhafaza etmek ister. Onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz.” Muhavere şöyle devam ediyor. Genç kız “O halde konservatör değilseniz revolusyener’siniz dedi. Profesör — Hayır canım. O halde Sosyalist, Prof. şu suretle cevap veriyor: “Konservatör değilim. Çünkü eskimiş kırılmış bir âlemi muhafaza edemem, revolusyoner değilim, çünkü hoşuma gitmeyen ve zaten yalnız başına tebeddül eden bir âlemde hiç bir tebdile muktedir değilim. Sosyalist değilim, tebeddülâtı vukuundan evvel görmeğe muktedir değilim ve sosyalizmin ikinci safdillliği de şudur: Bu hayretkâr kendini müessir zanneder. Üçüncü budalalığı sosyalizm projelerini intizamsızlığa takdim eder ve tesadüfe intizam vereceğini iddia eden hiç bir adam olamaz ki, bir tesire malik olsun ve bazı kelimelerin tesirleri daima tasavvur ettiklerinden başka türlü şekil alır.” (s. 88-89).

Diğer bir yerde de şu fikri savunuyor M. Kemal Atatürk :

“Ben bazıları gibi kamuoyunu yavaş yavaş benim düşüncelerimin derecesinde tasavvur etmeğe alıştırmak suretiyle bir devrimin yapabileceğini kabul etmiyorum.

Neden ben bu kadar senelik yüksek eğitim gördükten sonra kültürü olmayanların seviyesine ineyim. Onları kendi seviyeme çıkarırım”.

İşte bu tutumu ile daha o zaman halkın genel anlamda bilgili ve kültürlü olmasını amaç edinmiş oluyordu M. K. Atatürk.

Bunlar yazılı örnekler. M. Kemal’in genel kültür hazırlığının belgeleridir. 22 Mayıs 1919’da Samsun’dan İstanbul Hükümetine “*Türk Milleti Birlik olup Hâkimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tutmaktadır*” diye yazdığı zaman *Birlik* ve demokratik kuralın esası olan *Milletin hâkimiyetinden* bahsediyor. Kime Karşı? Monarşik, teokratik bir devlet idaresine, Osmanlı hükümetine. Memleketin dağılma tehlikesi ve işgali karşısında birlik fikri 28 Mayıs 1919’da Havza’dan millî ve askerî yetkililere de “Yurt Bütünlüğünün korunması, bunun için millî teşkilât kurulması ve düşman işgalini protesto etmek için mitingler tertip edilmesi ve bu hareketlerin kamuoyuna İstanbul Hükümetine ve yabancı devletlere telgraflarla duyurulması”nı istiyor. 30 Haziran 1919 Amasya’dan “Milletin istiklâlini yine Milletinin ve kararı kurtaracaktır” dediği zaman yine millet egemenliği esastır. Bunlardan çıkaracağımız sonuç M. Kemal Atatürk’ün

fikrî hazırlığı belirli prensibe bağlı olup, uygulamasını da buna göre yapmıştır. Fikir ve aksiyon beraber yürümüştür.

Şimdi bir de benim şahit olduğum meselelerden biri üzerinde duracağım. Atatürk çok kitap okurdu ve çevresinde belirli bir konu üzerinde konuşulur, tartışılırdı. Sonra da orada bulunanlardan ayrıca yazılı tarifler ister ve bunları başka bir sefer yeniden konuşma konusu yapardı. Örnek olarak “Hürriyet terimi anlamı ve uygulanması” için yapılan çalışmaları üzerinde durmak isterim. Bu konuda kendisi kitaplar okumuş ve bizleri de okumaya teşvik etmişti. Bunun için arkadaşlarından da yazılı tarifler istemişti. Elimde bunlar için bazı kâğıtlar var. Erzurum Milletvekili Tahsin Uzer imzasiyle şöyle bir târif yazılmış: “Ferdin memleketinde bütün hukukuna malikiyetidir” (22.1.1930). Başka imzasız târifler de var. Atatürk’ün kendi yazısı ise şöyledir: “Hürriyet, insanın mutlak olarak düşündüğünü yapabilmesidir”. Bu bahis için çok uzun açıklamalar vardır. Özetlemek icap ederse, konuyu ilgilendirmesi bakımından şu noktalar üzerinde durulabilir:

“Hürriyet insanın düşündüğünü ve dilediğini başka birinin hiçbir tesir ve müdahalesi olmaksızın mutlak olarak yapabilmesidir. Bu tarif hürriyet kelimesinin en geniş manâsıdır. İnsanlar bu manâda hürriyete hiçbir zaman sahip olmamışlardır ve olamazlar. Çünkü malûmdur ki insan tabiatın mahlûkudur. Tabiatın kendisi dahi mutlak hür değildir”.

Bundan sonraki izahlar ise dahilî seyre göre mutlak idarelerde fertlerin hürriyetlerinin tamamen hükümdarın elinde olduğu ve asırlar boyunca fertlerin şahsî hürriyetleri için mücadele ettikleri anlatılır.

Atatürk’ün yazısında netice olarak şu hüküm var:

“Ferdî Haklar nazariyesinin temeli şöyle kuruldu: Her türlü hakkın menşei ferttir. Çünkü şe’ni hür ve mes’ul olan mahlûk yalnız insandır. Fakat diğer taraftan insanların içtimaî ve siyasî teşekküller halinde bulunması da tabiî ve lüzumludur. Bu teşekküller ise kısmen zarurî, mukadder kanunlar ahkâmına göre tekâmül eder” diye kaydedildikten sonra, ferdî hürriyeti ve hakkı temin eden Devletin mütekâmil bir müessese olacağı ileri sürülüyor. Bununla beraber Atatürk’ün bundan sonraki açıklamalarında ferdî hürriyete dayanan içtimaî ve medenî insan hürriyetini temin eden kuvvetin ise Devlet bün-

yesinde mevcut olması lâzım geldiği ve devletin millete karşı esas vazifesinin bu olduğu kabul ediliyor.

Diğer taraftan ferdî hürriyet derecesi devlet faaliyetini zaafa düşürmemek lâzımdır. Devletsiz bir cemiyet veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadele ekseriyetin hürriyetini boğmayacak surette tadil olmak lâzımdır. Tadil keyfiyeti ferdin mesuliyeti teşebbüsüne ve inkişafına halel verecek dereceye götürülmemelidir. Teşkilâtı Esasiye m. 68'de "Her Türk hür doğar, hür yaşar" maddesinin tekrarından sonra Atatürk şu hükmü veriyor.

"Türkler demokrat, hür ve mes'ul vatandaşlardır". "Türk Cumhuriyeti'nin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir."

Bu cümleyle Atatürk, millet bütününe değer vermenin en güzel örneğini vermiş oluyor.

Başka bir yazısında, o şöyle bir ifade kullanıyor:

"Demokrasi, vatandaş hayatını tahakkuk ettirmek ve her türlü ferdî ve içtimaî vazifelerinin ifası hürriyetini ve imkânlarını bırakır."

Atatürk bu fikirleri, kendi üslûbuna göre ifade ederken "Hürriyet" mefhumu içinde "medenî vatandaş" olmanın esaslarını ve prensiplerini izah ediyor. Meselâ yine "Bir milletin kültürü (hars) yükseldikçe, ferdî hürriyetin tatbikat sahaları genişler ve çoğalır. Muhtelif şekilde birbirinden ayrı ve müstakil ferdî hürriyetler meydana çıkar. Bu hürriyetler mahiyet ve tabiatlarına göre iki gruba ayrılırlar:

1 — Şahsî Hürriyet, 2 — İçtimaî hürriyet". Bu ikinci grupta bilhassa Basın Hürriyeti ve basının efkârı umumiye üzerindeki rolü oldukça uzun bir şekilde izah edilmiştir. Ancak, esas fikir şu cümlede özetlenmiştir: "En büyük hakikatler ve terakkiler, fikirlerin serbest ortaya konması ve teati edilmesi ile meydana çıkar ve yükselir."

Fakat yine bütün bu yazılarda vatandaşın her türlü medenî hakları karşısında vazife mes'uliyetinin olduğu fikri paralel olarak ifadesini bulmuştur. Onun için "Vatandaşın teşebbüs ve mes'uliyet hisleri ne kadar inkişaf ederse Devlet o kadar iyidir" diyor.

Hürriyetin bir neticesi olarak vatandaşların eşit haklara sahip olmalarını Anayasa'nın esaslı bir hükmü olarak kabul eden Atatürk, "Eşitlikten maksat, kanun önündeki haklarda eşitliktir" diyor.

Atatürk'ün bu "Medenî Bilgiler" vesilesiyle kaleme aldığı ve bizleri de çalıştırdığı konularda, Cumhuriyetimizin temeli olan prensiplerinde kanuna ve asrımızın umumî hukuk kaidelerine uyan esasları bulunmaktadır.

Atatürk, Türk vatandaşına hak tanıdığı yerde bir vazife karşılığı koymak istemiştir. "Tenbellik bütün fenalıkların anasıdır." Atasözü karşısında çalışmanın ferdî ve içtimaî olduğunu belirtmiştir.

Atatürk vatandaşı, milletin bir ferdi olarak aile, cemiyet ve devlete karşı vazifeli telâkki ederken "Milletin, medenî beşeriyetin bir ailesi olması noktai nazarından bütün insanlığa karşı bir takım vazifeleri" olduğuna bilhassa işaret etmek istemiştir.

Böylece Atatürk, Türk vatandaşının medenî âlemde hür, eşit, vazife ve hak sahibi, mesuliyetlerini müdrik kişiler topluluğu olarak millet bütününe teşkil etmesinde en büyük medenî vasfı bulmuştur.

Kültür terimi üzerinde tartışmalar ve konuşmalar yapıldığı zaman Atatürk'ün âdeti olduğu üzere sorular yazdırır ve herkesin cevap vermesini isterdi. Bir akşam şu soruları yazdırdı. "Kültür ne demektir. Kültürün vazifesi, rolü, hedefi ne olmalıdır?"

Türk kültürçüleri bu rolü nasıl yapmaktadırlar? Bu sorularla herkesi düşünmeye ve cevaplar hazırlamaya teşvik ediyordu. Salonda, şimdi T.T.K. toplantı salonunda duran bir de kara tahta bulunduğundan sorular oraya da yazılmıştı, cevapları benim not ettiğim gibi, bazı arkadaşları da yazarlardı. Bu konu için benim bu sorulara verdiğim cevap şöyle yazılmış:

"Kültür bir milletin bütün tarihî seyrini gösteren bir harekettir. Bugün yaşayan milletler varlıklarını ispat ve devam ettirebilmek için çalışırlar, fakat onların dayanacağı bir esas, kökünü kendisinden alacağı bir kültürleri bulunmazsa, temel sağlam olmaz. Onun içindir ki, tarihlerinde kültür izi bırakmayan milletlerin nihayet yalnız adları kalmıştır."

Buna verdiğim örneklerde ise, Türk milletinin kurduğu devletler, yalnız askerlik kudretiyle değil, milletin yüksek kabiliyeti ve maddî - manevî delilleri tarihî kaynaklarımızda bulunan kültürlerine dayanarak olmuştur. Bu konuda Atatürk'ün açıklamalarını şöyle not etmişim:

“Türkiye Cumhuriyetinin temeli kùltürdür. Kùltür; okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mâna çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir. Yâni insan enerjisiyle ve fakat tabiatın ona iltifat edildikçe tükenmez yardımını ile yükselen, genişleyen insan zekâsı, hudutsuz kavrayış anlamında “İnsanım” diyen bir vasfı mahsus olur.

İnsan hareket ve faaliyetin yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle olunca, *kùltür* yukarıda işaret ettiğimiz insanlık vasfında insan olabilmek için esasî bir unsurdur. Bunu kısaca izah edelim:

“Kùltür tabiatın yüksek feyizleriyle mesut olmaktır.” Atatürk bir de mesut olmayı her işte başarıya bağlar. Bir yabancı gazeteciye verdiği demeçte “Mesudum çünkü muvaffak oldum.” diyor.

Bu her iki cümledeki esas fikirde ise, başarının kùltüre, bilgiye bağlı olduğu belirtiliyor. O, zamanın kùltür hareketlerini yakından izlemiş ve daima yeni fikirleri benimsemiş, fakat aynı zamanda bu bilgileri kendi mantık süzgecinden geçirmesini maharetle yapmıştır.

Atatürk’ün hayatında okumak ve her konu üzerinde çeşitli yönleriyle eleştirme yapmak, hem kendisi hem de çevresindekiler için esash bir harekettir. Bu bakımdan bir konunun üzerinde fikir alışverişinde bulunulmasını ve bunlardan kesinlikle bir sonuç çıkarmasını ve herkese kùltür yönü ile faydalar sağlamasını isterdi. Bu duruma çok tanık olduğum için ve her zaman da bu konuşulanları not etmek fırsatını elde ettiğimden, çeşitli meseleler için Atatürk’ün fikirlerini belirtmek mümkün oluyor.

Resmî sözleri ve demeçleri de bize bu bakımdan kaynak olmaktadır.

Örneğin: Lozan antlaşmasının henüz yapılmadığı ve müşküllemin ortaya çıktığı devirde öğretmenlere şöyle diyor: “Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Hakikî zaferi siz kazanıp devam ettireceksiniz ve behemehal muvaffak olacaksınız.” Hakikaten öğretim ve bilim alanında kùltür hareketleri için giriştiğimiz ve girişeceğimiz cehaletten kurtuluş savaşı en az düşman istilâsından kurtulmak kadar önemlidir. Bu konu her zaman ve mekânda Türk aydınını uğraştıracak ve üzerinde masasiyetle durulacak niteliktedir.

Diğer taraftan kültür mefhumunun ifade ettiği geniş anlam ise, çağdaş medeniyetin, bütün verilerinden öğrenerek, bilerek istifade etmektir.

Atatürk'ün önem verdiği bu meseleyi, o zaman ve bugünün şartlarına göre ele alacak olursak kültürün her alanda büyük önemi ve değeri olduğu elbette hepimiz tarafından kabul edilir.

Atatürk medeniyet tarifinin üç bölümde incelenmesini öngörürdü: Devlet, ekonomi ve fikrî hayat. Bu medeniyet tarifine uyarak, ilk önce devlet hayatımızda yöneticilerimizin bilgili ve kültürlü kişiler olmaları elbette başta gelen bir konudur. Çünkü bütün idare kademe-lerinde meslekî formasyon esas olmakla beraber, genel anlamda bir kültür sahibi olmanın kamu oyununda büyük tesiri vardır. Kültür yetenekleri düzenli ve iyi olan devlet ve hükümet adamlarının, siyâsî meselelerde ileri görüşlü olmalarını sağladığı gibi, idarî mekanizmadaki personel üzerinde otoriteleri de ona göre verimli olur. Ordu hayatı da aynı prensibe bağlıdır. Hiyerarşi, ordu teşkilâtında daha muntazam ve ahenkli kurulmuş olduğundan, her üst derecede bulunan, kültür bakımından da diğerlerine örnek olacak durumda olması gerekir. Atatürk yine bir olay için anısını yazdırırken şöyle bir cümle ile bitirmişti ve ben onu yazımda başlık olarak kullanmıştım.

“Kumandanlar madûnlarından yüksek ve âlim olmalıdırlar”.

Devlet idaresinin her bölümünde kültürlü şahsiyetlerin verim derecesi de o nispette yüksek ve faydalı olacağına şüphe yoktur.

Diğer taraftan ekonomik hayat, her yönü ile bilgili ve kültürlü kişilerin elinde ancak bir verim sağlar. Özellikle çağımızda ekonomik meseleler en çok öğrenim isteyen bir konudur. Çünkü üretim gücünü arttırmak onların dağıtımını tüketime götürebilmek bir kültür formasyonuna bağlıdır. İşte bu bakımdandır ki Cumhuriyetimizin ilk onbeş yılında ekonomik etüdlere önem verilmiş ve o zamanki imkân-lara göre Sanayi planları hazırlanmıştır (1933-1936).

Atatürk'ün devlet başkanı olarak bu etüdlere ne kadar önem verdiğinin yakın şahidiyim. Çünkü bilgi ile memleket realiteleri ekonominin yeni prensiplerine göre, nazarî olarak tespit edildikten sonra ancak, uygulamaya geçilebileceği kabul edilmiştir. Bütün ekonomik konularda ilk önce bir kültür sahibi olanların öncülüğü ve üreticiyi el emeği vererek kişileri de buna göre eğiterek, öğreterek hazır-

laması gerekmektedir. İşte bütün bunlar ise bir kültür seviyesine bağlıdır. Bir milletin sosyal hayatı daha başka konuları da içine alır. Nazarî ve amelî müspet ve sosyal ilimlerin her dalı bir toplumda fertler tarafından işlenmesi ve günün ilerlemelerini izleyerek bunların kültür hayatımıza tanıtılması gerekir. Bu gibi çalışmalar bir milletin çağdaş medeniyette ilme verilen değeri gösterdiği gibi, her konuda geri kalmamayı ve yeni katkılarda bulunmayı da sağlar. İşte onun içindir ki Atatürk “Hayatta en hakikî mürşit İlimdir” diyor. İlmin yol göstericiliğini, hayatı aydınlatacağını mürşit kelimesinde ifade etmiş oluyor.

Güzel Sanatların her dalı da bir kültür formasyonu ister ve bir milletin bu konulardaki eserleri daima büyük ilgi çeker. Çünkü millî varlıklar, medeniyetin çeşitli konularında bir çalışma gücü ve yaratıcılığı gösterdiği vakit, kültürlerini tamamlamış olurlar. Örneğin: Mimarî bir eser hem müspet bir ilmin matematik, geometri uygulanmasını hem de estetik görünüş bakımından bir icadın örneğidir. Diğer konular da bunları tamamlar. Resim, heykel, musiki, edebî eserler gibi.

Bu suretle kültür hareketine Cumhuriyet devrimizde daha çok önem verilmesi Atatürk’ün devrim hareketlerine yardımcı olması bakımından da önem taşır.

Çünkü her devrim milletin kültür seviyesine göre yerleşmiş ve toplumun yararı için sağlanması amaç edinilmiştir. Demokratik müesseselerimizin yerleşip işlemesi, milletçe genel anlamda bir kültür’ün olmasıyla mümkündür.

Atatürk halk demiştir, ve bu mefhumun millet bütününde ayrıntısız kabul etmiştir. Çünkü medeniyet anlamı içinde kısaca değindiğim konularda her ferdin çalışma gayreti ve millî varlığa katkısı vardır ve olmalıdır.

İşte bunlar tümü ile millî birliğe değer verirler. Yeter ki her alanda hedefimiz kültürümüzü genişletmek ve yükseltmek olsun. Cumhuriyetimizin gelecek ellinci yıllarında kültürümüzün daha da verimli ve zengin olması umudu ile ...